

**ПЕРЕВАГИ ФІЛОЛОГО-ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ
ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОЛАТИНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(на прикладі "De virtutibus Graecorum et Romanorum..." Романа Тимківського)**

Шевченко-Савчинська Людмила Григорівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський медичний університет Асоціації народної медицини,

Український медичний ліцей Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Дослідницька робота в галузі давньої літератури унаочнює потребу послідовного зняття протиставлення белетристики з її вигаданими персонажами й сюжетом як єдиного претендента на звання художньої літератури – літературі факту. Вивчення латиномовної спадщини українських авторів це підтверджує: прозові тексти, в яких практично відсутній художній вимисел, приносять читачеві естетичну насолоду, а отже, виконують головну функцію мистецького твору. Для дослідження цього феномену потрібний особливий інструментарій, яким є філолого-історичний метод. У статті йдеться про переваги застосування цього методу на прикладі конкретного тексту.

Ключові слова: латиномовна українська література, Роман Тимківський, інтелектуальна проза, українська література XIX ст.

Актуальність статті полягає в тому, що латиномовна спадщина українських авторів досі залишається маловідомою, а історія української літератури – неповною. Метою написання статті було довести, що для вивчення прозових текстів латинською мовою, датованих XV–XIX ст., у яких практично відсутній художній вимисел, необхідний особливий дослідницький інструментарій. Предмет дослідження: латиномовна українська література. Об'єкт: методологія неолатиністики, філолого-історичний метод (на прикладі "De virtutibus Graecorum et Romanorum..." Романа Тимківського). Наукова новизна полягає в доведенні потреби вивчати твори на зразок "De virtutibus Graecorum et Romanorum..." Романа Тимківського і подібні в історії літератури, застосовуючи при цьому філолого-історичний метод як найбільш доречний та ефективний.

Наукове дослідження літературного твору полягає, зокрема, в його аналізі, розчленуванні на компоненти, елементи, розгляді кожного з них з метою осягнення, характеристики своєрідності. "Аналіз літературного твору опосередковується розумінням специфіки художньої літератури і структури літературного твору, його безпосереднім естетичним сприйняттям" [Гром'як 2007, 37]. Однак, визнаючи, що "кожен рід літератури потребує специфічних засобів вивчення" [Лесин 1971, 23], більшість авторів посібників та словників літературознавчої термінології наполягають на тому, що аналіз твору будь-якого жанру має охоплювати такі основні питання: зміст, композиція і сюжет, персонажі, засоби, типізація образів, особливості мови, художня майстерність. Проте варто акцентувати словникове визначення літератури¹ і нетотожність наукових понять літературного і художнього твору – особливо коли йдеться про інтелектуальну продукцію, створену латинською мовою упродовж XV–XVIII ст.

¹ Література, згідно зі словником української мови, це: 1) уся сукупність наукових, художніх та ін. творів того чи іншого народу, періоду, або всього людства, 2) вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова; художня література – те саме, що література 2. [11, с. 529].

Робота з латиномовними текстами, найбільша інтенсивність виникнення яких в Україні припадає на XVI–XVIII ст., унаочнює потребу послідовного зняття протиставлення белетристики з її вигаданими персонажами й сюжетом як єдиного претендента на звання художньої літератури – літературі факту. Цей масив творів, відібраних на початковому етапі за мовним критерієм, виявляє дедалі більше спільних ознак, визначальною серед яких є те, що текст приносить естетичну насолоду, за задумом автора, без допомоги естетичного вимислу.

За результатами розгляду поетики української прозової неолатиністики (наприклад, у [Шевченко-Савчинська, 2013]), найближче до художньої літератури, в її сучасному розумінні, перебувають етикетний та історіографічний розділи. Якщо і далі продовжувати користуватися застарілими критеріями відбору матеріалу для літературознавчих досліджень, решта (величезна кількість текстів латинською мовою) залишатиметься неохопленою. Також хрестоматійна схема аналізу (зміст, композиція і сюжет, персонажі, засоби, типізація образів тощо), розроблена для вивчення белетристики, не може бути застосована у такому вигляді до творів досліджуваної нами конфесійної, історіографічної, інтелектуальної, мемуарно-епістолографічної латиномовної літератури. Однак це не означає відмову від наукового аналізу текстів – його виняткова, базова роль в історико-літературних студіях безсумнівна, потрібно лише скоригувати існуючі моделі під матеріал дослідження.

У науковому світі зацікавленість літературою, що перебуває на межі белетристики і документалістики / публіцистики невинно зростає, на доказ – праці Дж. Баррета, А. Жірарда, К. Каколевського, П. Кенделла, Р. Кізера, П. Ламарка, Ф. Лежена, С. Олсена, Д. Стауффера, Ц. Тодорова та ін. Щоправда, досі при доборі текстів для аналізу рідко трапляється вихід за межі XIX–XX ст., що значно звужує історичну перспективу. Тим часом саме давній період літературного розвитку (зокрема, в Україні) міг би дати багатий матеріал для поглиблення студій в діакронії: від літератури факту до документалістики. Дослідниця Наталя Колошук вважає, що, на відміну від белетристики, non-fiction "є неоціненним скарбом для тих, хто хоче розібратися в минулому й оцінити сучасність, зрозуміти сам феномен письма та переосмислити культурні надбання" [Колошук 2007, 1]. Жанровий синкретизм давньої літератури, її інтертекстуальний характер з одного боку та, з другого – піднесення з другої пол. XIX ст. філології до рівня наук про дух і культуру народу, спричинили потребу історико-літературних досліджень, головним завданням яких бачилося відчитання "духу, замкненого в літері" через реконструкцію, опис, пояснення твору [Мітосек 2005, 97].

Зигмунт Лемпівський описує фази філологічного поступу таким чином: 1) студія (критика) тексту (визначення історії, версії, та публікації твору, іноді й авторства); 2) реконструкція тексту (з'ясування його виникнення плану, вивчення рукописів); 3) філологічна герменевтика, яка полягає у вивченні генези твору, аналізі кожного мотиву, з'ясуванні впливів тощо [Lempicki 1966, 33–34]. За Вільгельмом Шерером, "у поле зацікавлень історика літератури входять не так природні чинники, як духовна історія, втілена в культурному й літературному досвіді. Це відповідає інтересам філології, яка в критичній, а надто в герменевтичній фазі дошукується літературних відгомонів у тексті, повторюваних мотивів і тем, впливів та запозичень. Відповідає це також її описовій настанові: текст цінний як такий, він потребує коментаря, а не естетичної оцінки" [Scherer 1988, 18–19].

Одним із репрезентативних текстів латиномовної літератури є твір Романа Тимківського "De virtutibus Graecorum et Romanorum... – Про чесноти греків і римлян...", виголошений як промова 5 липня 1811 р. на щорічному університетському святі та оприлюднений того ж року разом із російськомовним перекладом у видавництві Московського університету. Роман Тимківський (1785, с. Згар Золотоніського пов. – 1820, м. Москва), педагог, літературний критик, поліглот (знав класичні мови, німецьку, французьку, англійську, польську), початкову освіту отримав у свого дядька, ченця Києво-Печерської лаври, згодом навчався в Києво-Могилянській академії. Московський університет закінчив 1804 р., 1806 р. здобув ступінь доктора філософії. З 1815 р. очолював Педагогічний інститут у Москві. Належав до Лейпцізького філологічного товариства. Тимківський – дядько Михайла Максимовича, в якому, вочевидь, бачив свого наступника на ниві філологічних досліджень. Саме йому Максимович присвятив свої пізніші студії над "Словом про Ігорів похід".

Професор Тимківський, за відгукami сучасників, блискуче викладав римську літературу на словесному факультеті. Особливістю цього (єдиного) видання тексту виступу, а по суті – статті "Про чесноти греків і римлян", є переклад латиномовного оригіналу російською, здійснений студентом Іваном Давидовим, майбутнім видатним російським філологом. Переклад дає змогу скласти загальне враження про зміст, однак тим, хто бажає зануритися в тонкощі, слід звернути увагу на кілька важливих моментів. По-перше, переклад коротший за оригінал на чотири сторінки – подиву гідна річ, враховуючи те, що в середньому кількість складів у словах латинської мови значно менша, ніж у словах російської, а синтаксис дає змогу виразити думку лаконічно. Також іноді перекладач жертвує точністю на користь стилістичній довершеності. Для порівняння:

Лат. оригінал	Рос. переклад	Укр. переклад
...ita comparati, ut domi militiaeque maxima quaeque et facere et pati possent [Timkowsky 1811, 15].	... словом, способны были в мире и на войне переносить все ужасное и производит все великое [Timkowsky 1811, 13].	... так були влаштовані, що вдома і на війні щонайбільше зробити й витерпіти були спроможні.

Структура твору струнка і логічна: ектикетні вступ і конклюдія – зі словами шанування на адресу імператора й університетської адміністрації, вступ, частини, присвячені грекам, римлянам, висновки. У вступі проф. Тимківський заявляє, що про освіченість античних народів слід судити, враховуючи їхні дух, вдачу, спосіб життя. При цьому він застерігає від того, що Наталя Яковенко називає "вірусом осучаснення": "Дуже помиляється той, хто, розглядаючи звичаї та обряди давніх народів, судить про них відповідно до власних уявлень і смаку" [Timkowsky 1811, 2]. Вже у вступі автор окреслює свою концепцію розвитку народів: "Спочатку народи ведуть життя дитяче, і, як діти, керуються уявою, почуттями і пристрастями". Потім, за його словами, приходять юність, зрілість і старість. Проте не всім народам судилося пройти всі ці періоди – деякі зникають раніше, ніж устигнуть постаріти. Таким чином Р.Т. плавно переходить до розповіді про стародавніх греків і, посилавшись на переказ Платона, стверджує, що греки навіки залишилися дітьми: "О Со-

лоне-Солоне! Ви, греки, вічні діти. Немає в Греції жодного старика". Цікаво, що ця теза була досить поширеною серед латиномовних авторів України.

Найраніша з відомого згадка про цю розмову Солон з єгипетським жрецем зустрічається у Станіслава Оріховського, на дослівне її цитування натрапляємо в творі Андрія Абрека "10 жовтня року 1621, або Пам'ятка звияги і слави..." [Abrek 1644], що за формальними ознаками належить до етикетних: автор наголошує, що історія – це скарбниця добрих прикладів і зразків, хто не вчить її – не розвивається [Abrek 1644, 5]. На думку професора Абрека, людській природі властиво наслідувати, саме тому треба споруджувати обеліски, знаки, пам'ятники героям – як із каменю, так і в слові.

До ознак суспільної дитинності греків Роман Тимківський відносить, зокрема, те, що вони, "не терплячи пута й турботи сімейного життя, тратили дні в народних зібраннях, прогулювалися садами та де-інде за містом" [Timkowsky 1811, 9]. Цьому протиставляється римська серйозність – у дечому, наприклад у релігійних уявленнях, надмірна. Щодо релігійності римлян, то він зауважує, поміж іншим, що вони, "подібно до інших, прихильних до війни народів, обожнювали чесноти та інші абстрактні поняття: Жах, Страх, Вірність, Доброчесність та ін." [Timkowsky 1811, 16]. Це зауваження особливо цікаве у зв'язку з тим, що в етикетних творах, переповнених персонажами античної міфології, нерідко зустрічаємо саме такий вид персоніфікації. Так, в епіцедії "Luctus multiplex... – Скорбота велика..." [Luctus multiplex ex unica jactura viri. Leopoldis, 1751] з нагоди кончини Йозефа Потоцького на допомогу авторові, який не може добрати слів, приходять три небесні істоти – Мир, Святощі, Війна – персоніфіковані галузі людської діяльності, де померлий виявив свої здібності найповніше.

Роман Тимківський знаходить і недоліки в обох стародавніх суспільствах: грекам він докоряє за неправильне виховання молоді, обмеження жіноцтва домашніми стінами, надмір демократії та ін.; римлянам ставить на карб їхню надмірну войовничість і жорсткість. Завважимо, що спільною негативною рисою (підтвердження якої було не так і просто відшукати у греків) професор Тимківський вважав надто ревне, бездумне служіння світським і релігійним законам: "Надмірна, сказати б, сліпа повага й благоговіння перед керівництвом та всіма старійшинами погубила Лакедемонян" [Timkowsky 1811, 7]; "А втім, відтоді як очільники помітили, що простолюди не може краще приборкати жодна інша річ, як сліпе шанування божої і їхньої волі, ухопилися за цю нагоду і з дуже великою спритністю релігію в усіх справах республіки застосовували, її за найкращий інструмент керування народом мали" – про римлян [Timkowsky 1811, 20].

Прикметно, що Роман Тимківський, високоосвічений вихідець з України (а отже, з великою ймовірністю – судячи з творів – носій європейського гуманістичного світогляду), на прикладі греко-римської цивілізації послідовно доводить, настільки корисною є культурна взаємодія між сусідніми народами: "Залишається дякувати йому [провидінню – Л. Ш.-С.] за те, що ми народилися в цих краях, у ці часи, а все інше, що бачимо в інших країнах, суперечне нашому способу мислення, спробуємо обернути на власну чи суспільну користь" [Timkowsky 1811, 4]. Зрештою, всі хиби античних народів Р. Т. називає продовженням їхніх чеснот: любов дитинних греків до мистецтва й абстрактних розумувань обернулася пасивним споглядальництвом,

псуванням звичаїв; характер римлян, сформований, за Р. Т., в суворих (sic!) природних умовах ("так були влаштовані, що вдома і на війні щонайбільше зробити й витерпіти були спроможні" [Timkowsky 1811, 13]) спричинив надмірну войовничість й огрубив характер.

Порівняння недоліків стародавніх народів у висновках особливо чітко оприявнює, на чиєму боці (можливо, й мимоволі) перебувають симпатії автора. Прочитання в такому аспекті робить твір іще цікавішим, оскільки різноманітні натяки розкидані по всьому тексту. Так, розповідаючи про вірування греків – а на думку Романа Тимківського, "Ніщо не може жвавіше й чіткіше явити характер і освіту якогось народу так, як поняття про властивості і якості Вищої Істоти" [Timkowsky 1811, 6] – він каже, що їхні боги були "непостійні, марнославні, то сумирні й ніжні, то занадто жорстокі, вигадливі й веселі, в інший час – пихаті й неприступні, загалом такі, якими були самі греки" [ibid., 7]. Релігія ж римлян – "проста, бідна, дещо печальна" не екстраполюється автором на римське суспільство, хіба що, коли йдеться про перші пункти з переліку чеснот громадянства: "помірність, простота, величність і міцність духу, любов до слова, рідкісна вірність, чесність, зразкова добropорядність, повага до влади, патріотизм, твердість і постійність" [Timkowsky 1811, 14]. Не менш цікавими для аналізу авторського образу є етикетні частини промови – почуття міри і власної гідності в кожному рядку.

Таким чином, з огляду на низку жанрово-стильових характеристик, притаманних сукупності прозових латиномовних творів, вважаємо за доцільне застосовувати у дослідженнях неолатинської літератури не історико-літературний (оскільки мета історії літератури – "окреслення поступового розвитку літературних **явищ**" [Мітосек 2005, 104], а філолого-історичний аналіз, застосовуючи який, дослідник має на меті реконструкцію, опис і пояснення **твору** [ibid., 97]. Тобто змістити акценти з пошуків місця в історії розвитку літературних явищ, яке конкретний твір може проілюструвати чи яку лакуну він здатний заповнити в цій історії, з інвентаризації і характеристики художніх засобів, прийомів та образів, і натомість посилити увагу до самого твору: його відповідність теоретичним настановам своєї доби (чи історичним реаліям), міра художності порівняно з іншими текстами певного жанру в одному часовому зрізі тощо.

Знайомлячись з дослідженнями і рецензіями на сучасні твори літератури non-fiction, абсолютно очевидно, що її дослідники, як і давники чи неолатиністи, доходять тотожних висновків. Так, Роксоляна Свято пише про збірку літературних репортажів Маріуша Щегла: "Чи можна журналістський репортаж назвати актуальним через два десятиліття? Навряд. Надто багато всього змінилося, й більшість із тих реалій так чи так стали фактом минулого. Якщо ж цей давній репортаж і досі цікаво читати, то журналістика тут уже ні до чого. Це вже сфера літератури". У цьому зв'язку пошлемося на думку видатного філолога Гюстава Лансона (1877–1934), який ще на початку XX ст. вважав важливим критерієм відбору матеріалу історико-літературних досліджень естетичний вплив твору: "літературі належать поезії Ронсара, але також промови Бюссе, драми Расіна, але й листи Вольтера", і вважав, що історія літератури має бути історією творів, здатних приносити читачам насолоду [Мітосек 1966, 101–104]. Саме це можна сказати про твір Романа Тимківського та сотні подібних, захованих у товщах багатомовної давньої літератури України.

Шевченко-Савчинська Л. Г., канд. філол. наук, доц.

Київський медичний університет АНМ; Український медичний лицей НМУ імені О.О. Богомольця

Преимущества филолого-исторического метода исследования новолатинской литературы

Робота з латиноязычними текстами України XV–XIX століть продемонструвала потребу послідовального сняття протиставлення беллетристики з її вигаданими персонажами і сюжетом як єдиного претендента на звання художественної літератури – літератури факта. Вивчення історії цієї дихотомії, передусім, всебічне дослідження творів і культурно-історичного контексту їх виникнення, переконує в необхідності розрізняти, а не протиставляти, згадані види літературної діяльності. Це важливий крок на шляху до більш глибокого осмислення закономірностей розвитку культури, механізмів впливу на реципієнта, перспектив її впровадження і впливу на суспільну свідомість.

Ключові слова: латиноязычна українська література, Роман Тимківський, інтелектуальна проза, українська література XIX в.

Shevchenko-Savchynska L. H., Ph. D., Associate Professor

Kyiv Medical University UAFM; Ukrainian Pre-Medical school NMU O.O. Bogomolets

Benefits of Philological-Historical Method in Neo-Latin Literature

The Neo-Latin part of an Ancient Ukrainian literature was proscribed for ages. The article presents the results of study of the ancient Latin-speaking intellectuals of Ukraine. The Latin language is considered as a factor in the creation of a special type of cultural borderlands. The author draws attention to the methodological aspects, studies of Ukrainian Neo-Latin texts, examines major genres and styles, pointing out that intertextuality is a fundamental principle of the emergence of new Latin works, many of which belong to the literature of fact.

Key words: Neo-Latin, Roman Tymkiwsky, Ukrainian literature.

Література:

1. *Abrek, A.* X Octobris Anni MDCXXI seu Monumentum virtutis et gloriae Polonae (...) / Andreas Abrek // Typ. Acad. – Zamoscen, 1644. – 50 с.
2. *Lempicki, Z.* Literaturznawstwo w Niemcezech / Przel. Lam A. // Lempicki Z. Wybor pism... – Т. 2. – С. 33–34.
3. *Luctus multiplex ex unica jactura viri* [Електронний ресурс] Leopoldis, 1751 – Режим доступу : <http://www.medievalist.org.ua/2013/01/luctus-multiplex-ex-unica-jactura-viri.html> – 10 с.
4. *Scherer, W.* Poetyka / W. Scherer // Teoria badan literackich za granica / Red. Skwarczynska S. – Т. 1. – Cz 2. – С. 18–19.
5. *Timkowsky, R.* De virtutibus Graecorum et Romanorum non nisi ex eorum ingenio moribus et vita recte aestimandis. ... // Romanus Timkowsky. – Mosquae : Typis Universitatis, 1811. – Режим доступу : <http://www.medievalist.org.ua/2013/05/17851820.html> – 50 с.
6. *Гром'як, Р. Т.* Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко (ред.). – К. : Академія, 1997. – 752 с.
7. *Колошук, Н. Г.* Табірна проза як літературний феномен ХХ століття : автореф. дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.01.01 – "Українська література" ; 10.01.03 – "Література слов'янських народів" / Колошук Надія Георгіївна. – К., 2007. – 50 с.
8. *Лесин, В. М.* Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – Вид. 3-є, перероб. і допов. – К. : Радянська школа, 1971. – С. 294–295.
9. *Мітосек, З.* Теорії літературних досліджень / Зофія Мітосек. – Сімферополь : Таврія, 2005. – 408 с.
10. *Свято, Р.* "Неактуальна" журналістика та актуальна література / Роксолія Свято [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://litakcent.com/2014/04/04/neaktualna-zhurnalistyka-ta-aktualna-literatura/> – 1 с.
11. *Словник української мови* : в 11-ти т. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 490.
12. *Шевченко-Савчинська, Л.* Латиномовна українська література. Загальний огляд / Людмила Григорівна Шевченко-Савчинська. – К. : Медієвіст, 2013. – 218 с.

Стаття надійшла до редакції 07.04.14